

ПИТАННЯ ПРО ТЛУМАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ПСИХОЛОГІЧНІ ВІДНОСИНИ»

Витоки поняття «відносини» в психологічній науці простежуються в трьох напрямках наукового аналізу: логіко-філософському (Аристотель, Дж. Ст. Мілль, М. М. Троїцький), біологічному (Г. Спенсер, Н. Я. Грот), інтроспективно-психологічному (І. Ф. Герbart, Г. Гефдинг, В. Вундт, К. Штумпф, С. Л. Франк). Історико-психологічний аналіз показує, що ідея відносин досить швидко набула в психології характер фундаментальної ідеї. Вона використовувалася для опису предмета психології, суті психічного, застосовувалася в концепціях, автори яких претендували на створення нової системи психологічних поглядів, що охоплює психіку взагалі, психічне в цілому, – в концепціях рівня нової психології [1, с. 22]. Такою представляється ідея відносин як суб'єктно-об'єктного зв'язку особистості з середовищем (екзопсихіки) А. Ф. Лазурського, ідея відношення організму до середовища в об'єктивній психології В. М. Бехтерева, ідея про взаємовідносини суб'єкта з середовищем М. Я. Басова. Однак цілісну розгорнуту систему поглядів на психологію відносин людини вперше розробив і представив В. Н. Мясищев [2; 3]. Особистість, за своєю суттю ціла за своєю природою, при психологічному аналізі неминуче являється досліднику системою деяких елементів. У концепції В. Н. Мясищева в якості таких першоелементів виступають окремі відношення до окремих сторін дійсності. Саме відповідно до цього особистість визначається як система відносин. В. Н. Мясищев писав: «Вивчення складного цілого по частинах є неминучим, але виявляється продуктивним за умови, що його елементи одночасно висловлюють це ціле. Елементом, відповідним цій вимозі, є поняття відносин особистості, або психічного ставлення людини» [4, с. 8].

В. Н. Мясищеву належить і одне з перших розгорнутих визначень цього поняття: «Психологічні відносини людини в розвиненому вигляді представляють цілісну систему індивідуальних, виборчих, свідомих зв'язків особистості з різними сторонами об'єктивної

дійсності. Ця система впливає з усієї історії розвитку людини, вона висловлює її особистий досвід і внутрішньо визначає її дії, її переживання» [3, с. 143].

Теоретичні уявлення В. Н. Мясіщева про психологічні відносини склалися і розвивалися протягом декількох десятиліть і мають різні смисли. У різних своїх роботах В. Н. Мясіщев характеризує відносини як зв'язок суб'єкта і об'єкта, як позицію суб'єкта у взаємодії з середовищем, як предмет психології відповідно до визначення психічного як системи відносин, як одну з фундаментальних категорій психології, що визначає відносини як особливий клас психічних явищ (відношення як психічне утворення), поряд з психічними процесами, станами і властивостями особистості, і нарешті, як спеціальний розділ психології, пов'язаний з вивченням цілей, потреб, інтересів, ідеалів, оцінок і т.п. особистості. Розвиваючи погляди своїх попередників на відносини як суб'єктно-об'єктний зв'язок, В. Н. Мясіщев спеціально підкреслює активний, виборчий, свідомий характер зв'язку і цілісність особистості як суб'єкта цього зв'язку.

Першим у вітчизняній психології В. Н. Мясіщев поставив питання про зв'язок психологічних відносин з основними групами психологічних явищ: процесів, станів і властивостей особистості. Це питання має принципове значення для нашого дослідження, оскільки саме психологічні відносини представляються нам тими психологічними утвореннями, які грають найбільш важливу роль в регуляції соціальної поведінки, динаміка яких виступає наслідком, результатом зміни соціальних зв'язків і відносин в суспільстві. Для психологічних відносин характерним є поєднання стабільності, стійкості (в порівнянні з психічними процесами і станами) і одночасно пластичності, мінливості (в порівнянні з психологічними властивостями). Слід вважати правомірною постановку питання про те, що психологічні відносини виступають спеціальним, самостійним класом психічних явищ.

Починаючи з робіт В. Н. Мясіщева поняття психологічних відносин «як системи тимчасових зв'язків людини як особистості—

суб'єкта з усією дійсністю або з її окремими сторонами» [2] міцно входить в лексикон вітчизняної психологічної науки.

К. К. Платонов розглядає відносини як невід'ємну властивість, атрибут свідомості. Автор справедливо вказує, що наявні визначення відносин як психічних явищ не дають можливості чітко відмежувати їх від свідомості в цілому. Однак, стверджуючи, що «відносини це тільки один з трьох основних компонентів свідомості, але не всієї свідомості в цілому», К. К. Платонов разом з тим допускає, що відносини може виступати в єдності з переживанням («відносини як переживання») або в єдності з пізнанням («відносини як знання») [5, с. 95].

Саме звернення до більш загальної категорії «свідомість» дозволяє більш точно розкрити зміст категорії «психологічні відносини особистості». Поняття психологічних відносин розкриває найбільшою мірою таку істотну сторону свідомості як емоційно забарвлена оцінка соціальних явищ, які виступають об'єктами свідомості. Якщо когнітивна, пізнавальна сторона свідомості фіксується такими поняттями, як «знання», «уявлення», «образи», «значення» і т.д., то поняття психологічних відносин фіксує іншу, не менш важливу сторону індивідуальної і групової свідомості, пов'язану з оцінкою об'єктів і явищ навколишнього світу. І особистість, яка виступає індивідуальним суб'єктом онтологічно єдиної і цілісної свідомості, засвоює, відтворює і створює нові не тільки знання, а й ставлення, оцінки. Спільність, розділеність цих індивідуальних знань і оцінок, можливість обміну ними, передачі від однієї людини до іншої є необхідними умовами існування людського суспільства, спільної соціальної життя людей і людських спільнот. В основі психологічних відносин особистості, носієм і суб'єктом яких виступає окремий індивід, завжди лежать суспільні, соціальні відносини, суб'єктами яких є соціальні спільності, групи [6, с. 168].

С. Л. Рубінштейн вважав, що саме в діяльності людина реалізує і стверджує себе: як суб'єкт – у своєму ставленні до об'єктів, ним породжених, і як особистість – у своєму ставленні до інших людей, на яких він у своїй діяльності впливає, з якими він через неї вступає

в контакт. «Реально ми завжди маємо два взаємопов'язаних відносини – людина і буття, людина і інша людина (інші люди). Ці два типи відносин взаємопов'язані і взаємозумовлені» [7, с. 256].

Звертаючись до проблеми психологічних відносин людини, Б. Ф. Ломов використовує термін «суб'єктивно-особистісні відносини», які він визначає як багатовимірну багаторівневу динамічну систему, як інтегральну властивість особистості, що визначає все психічне життя людини. Розглядаючи багатовимірність відносин, автор вводить поняття «суб'єктивного простору» відносин, яке включає в себе ставлення до праці, власності, інших людей тощо. При цьому суб'єктивний простір відносин суб'єкта може не збігатися з простором суспільних відносин, в який особистість включена об'єктивно. На думку Б. Ф. Ломова, з психологічної точки зору «термін «відносини» має на увазі не тільки і не стільки об'єктивний зв'язок особистості з її оточенням, але, перш за все, її суб'єктивну позицію в цьому оточенні. «Відносини» тут включають момент оцінки, висловлюють упередженість особистості» [8, с. 326].

Проведений короткий теоретичний і історичний аналіз дозволяє виділити загальні моменти, які присутні у більшості авторів, що оперують терміном «психологічні відносини», і сформулювати деякі положення, що розвивають ці традиційні уявлення. Психологічні відносини – це феномени або характеристики свідомості особистості або, якщо говорити більш точно, усвідомлювані психічні явища. Разом з тим поряд з усвідомленим, відрефлексованим в свідомості суб'єкта змістом зв'язків з об'єктами навколишнього світу, психологічні відносини включають в себе в більшій чи меншій мірі слабо або неадекватно усвідомлювані прояви. Психологічні відносини – це особливі стани свідомості, які передують реальній поведінці особистості і висловлюють готовність до цієї поведінки (в чому виражається поведінкова сторона відносин). Вони включають в себе поряд з готовністю до певної поведінки когнітивний аспект, що виражається в знанні про об'єкти відносин, і емоційний аспект, що виражається в емоційних переживаннях і в емоційно забарвленій оцінці об'єктів відносин.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Левченко Е. В. История и теория психологии отношений. СПб.: Алетейя, 2003. 312 с.
2. Мясищев В. Н. Основные проблемы и современное состояние психологии отношений человека. Психологическая наука в СССР. М.: Изд-во АПН РСФСР, 1960. Т. 2. С. 110–125.
3. Мясищев В. Н. Проблема отношений человека и ее место в психологии. Вопросы психологии. 1957. № 5. С. 142–155.
4. Мясищев В. Н. Личность и неврозы. Л.: Изд-во Ленинград. ун-та, 1960. 426 с.
5. Платонов К. К. О системе психологии. М.: Мысль, 1972. 216 с.
6. Позняков В. П. Психологические отношения субъектов совместной жизнедеятельности. Знание. Понимание. Умение. 2013. № 1. С. 167–174.
7. Рубинштейн С. Л. Проблемы общей психологии. М.: Педагогика, 1973. 424 с.
8. Ломов Б. Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии. М.: Наука, 1984. 444 с.